

Leer je eigen reuzen kennen

Een pleidooi voor een aanvullende benadering van het levensbeschouwelijk onderwijs

“There are these two young fish swimming along and they happen to meet an older fish swimming the other way, who nods at them and says “Morning, boys. How’s the water?” And the two young fish swim on for a bit, and then eventually one of them looks over at the other and goes ‘What the hell is water?’”

David Foster Wallace (*This is Water*, 2005)

CHRIS VAN VLIET

Dit beeldende citaat vertelt mij veel over onderwijs en over filosofie- en levensbeschouwelijk onderwijs in het bijzonder. De vergelijking tussen water als leefomgeving voor vissen en de filosofische en levensbeschouwelijke overtuigingen van leerlingen gaat natuurlijk al gauw mank. Vissen kunnen niet overleven op het droge. Leerlingen kunnen wel van het ene levensbeschouwelijke systeem overgaan op het andere, zonder dat dat directe gevolgen zou hebben voor hun biologische functies. Maar een verandering in worldview, zoals ik het in dit artikel zal noemen, laat de mens niet onveranderd. Aan de hand van het beeld uit bovenstaand citaat en het gebruik van het begrip worldview pleit ik in dit artikel voor een analytische, kritische en kwetsbare benadering van het vak godsdienst/levensbeschouwing.

Laat ik eerst het citaat verder uitdiepen. Het is uiteraard niet het punt van dit voorbeeld dat vissen zich *nergens* van bewust zijn. Vissen hebben interactie met hun omgeving. Ze voeden zich met dat wat ze tegenkomen in het water, zwemmen samen met andere vissen in scholen en reageren op naderende roofdieren. Ze zien soortgenoten als bondgenoten en andere schepsels als voedsel of vijand. Maar in hoeverre is een vis zich bewust van het water? Water dat zo vanzelfsprekend aanwezig is dat het niet opvalt en nooit benoemd wordt. Water dat juist zo fundamenteel is voor het vissenbestaan en alle aspecten van het vis-zijn mogelijk maakt en beïnvloedt. Toch wordt water als leefomgeving niet gedeeld door alle levende wezens. Anderen leven op het land, of in de lucht, dus zo vanzelfsprekend is water niet.

De parallellen met het levensbeschouwelijk onderwijs zijn gemakkelijk te leggen. Leerlingen herkennen zeker de andersheid van hun medemensen en kunnen ook op hen reageren op uiteenlopende manieren. Maar zijn de leerlingen zich wel bewust van hun ‘water’? Kennen ze hun eigenheid wel, of beter nog, hun eigenaardigheid? Zijn ze zich ervan bewust dat anderen met dezelfde bevreemding naar hen zouden kunnen kijken?

Dit is een van de belangrijkste uitdagingen die we hebben in het levensbeschouwelijk onderwijs. Hoe zorgen we ervoor dat de leerling zich bewust wordt van zijn levensbeschouwelijke eigenaardigheden en vanzelfsprekendheden? Zoals een vis zich niet bewust is van water, zo is een leerling zich niet bewust van alle levensbeschouwelijke, filosofische en culturele bagage die al op hem of haar overgedragen is. Bagage die door de drager zelf als heel vanzelfsprekend wordt ervaren, maar bij anderen een gevoel van vreemdheid oproept. Deel van de bagage is de *worldview* van de leerling.

“The ideas of economists and political philosophers, both when they are right and when they are wrong are more powerful than is commonly understood. Indeed, the world is ruled by little else. Practical men, who believe themselves to be quite exempt from any intellectual influences, are usually slaves of some defunct economist. Madmen in authority, who hear voices in the air, are distilling their frenzy from some academic scribbler of a few years back.”
John Maynard Keynes (*The General Theory of Employment, Interest, and Money*, 1936)

“We are like dwarfs sitting on the shoulders of giants. We see more, and things that are more distant, than they did, not because our sight is superior or because we are taller than they, but because they raise us up, and by their great stature add to ours.”
John of Salisbury (*Metalogicon*, 1159)

Culturele bepaaldheid

Worldviews zitten niet verankerd in de genetische aard van de mens. Althans, het ligt wel in de aard van de mens dat hij overtuigingen heeft. Maar waar de mens van overtuigd is, is meer cultureel dan genetisch bepaald. Een vis heeft niet de mogelijkheid om te wisselen van biotoop, het ligt besloten in de aard van vissen dat ze in hun vanzelfsprekende water moeten leven. Op *worldviews* is dit niet van toepassing. Ieder mens heeft een *worldview*, zoals elk levend wezen een biotoop heeft. Maar of dat nu water is, of lucht, bos of woestijn, daarin hebben levende wezens weinig mobiliteit. Maar mensen kunnen wel veranderen van *worldview*, zonder dat ze ooit zonder komen te zitten.

Al voordat we ons bewust zijn van onze culturele bepaaldheid, zijn we het al. Een metafoer die in de intellectuele geschiedenis vaker naar voren is gekomen, is dat van het staan op de schouders van reuzen. Johannes van Salisbury

gebruikte het in de twaalfde eeuw al, en hij sprak van dwergen die zitten op de schouders van reuzen, waardoor ze verder kunnen kijken dan de reuzen zelf. Dit is ook van toepassing op onze leerlingen. De uitspraken die zij doen en standpunten die zij innemen zijn niet uniek voor de leerling zelf. Een echt nieuw idee is een zeldzaamheid, zeker in het klaslokaal.

Onze cultuur is doortrokken van oude ideeën van invloedrijke denkers, maar in veel gevallen zijn die gedachten door anderen verder uitgewerkt, en is het onderdeel geworden van ons culturele DNA. Vandaar dat de dwerg inderdaad mogelijk verder kan kijken dan de reus zelf.

Hoe zorgen we ervoor dat de leerling zich bewust wordt van zijn levensbeschouwelijke eigenaardigheden en vanzelfsprekendheden?

Een mogelijk obstakel in het leren is dat een leerling zich niet bewust is van de reus die hen in staat stelde om zo ver te kijken. Zeker in het vak godsdienst, als we ‘slechts’ de vijf grote wereldreligies bekijken, zien leerlingen vooral de reuzen van anderen. Een leerling zou terecht kunnen opmerken dat hij niet staat op de schouders van Jezus, Gautama Boeddha, Anselmus van Canterbury of Al-Ghazali. Maar die leerling staat wel op andere reuzen, de reus ontbreekt niet. Misschien is die reus wel Epicurus, David Hume of Jean-Paul Sartre. Iedere leerling is al cultureel bepaald, er is er niet één bij die in een intellectueel vacuüm begint met het vormen van eigen ideeën.

Het is natuurlijk afhankelijk van de doelen die gesteld worden bij ons vak op welke ideeën (en dus op welke reus) de focus zou moeten liggen. Gaat het erom dat de leerling iets weet over christendom, jodendom, islam, hindoeïsme en boeddhisme, of moet de dwerg zijn eigen reus leren kennen? Ik realiseer me dat die twee elkaar niet wederzijds uitsluiten, maar in de beperkte tijd die we vaak beschikbaar hebben voor ons vak, is het toch wel goed om hierin prioriteiten te stellen.

“If we are content to go back and become humble plain man obeying tradition, well. If we are ready to climb and struggle on till we become sages ourselves, better still. But the man who will neither obey wisdom in others nor adventure for her/himself is fatal. A society where the simple many obey the few seers can live; a society where all were seers could live even more fully. But a society where the mass is still simple and the seers are no longer attended to can achieve only superficiality, baseness, ugliness, and in the end extinction. On or back we must go; to stay here is death.”
C.S. Lewis (*Miracles*, 1947)

Gezamenlijke taalanalyse

Vroeger werd leerlingen voorgeschreven wat ze moesten geloven. De dominee kwam op school, om het catechetische onderwijs vanuit de kerk ook te versterken binnen de muren van school. Tegenwoordig is de levensbeschouwelijke diversiteit veel groter en is er dus geen maatschappelijk mandaat meer om leerlingen op een dergelijke wijze te vormen op school. Bovendien, leerlingen willen zichzelf graag voorhouden dat ze zelf bepalen waar ze in geloven. Een goed streven, volgens mij, maar de vraag is of leerlingen daar wel de capaciteiten voor hebben om dat inderdaad waar te maken. Zolang leerlingen zich niet bewust zijn van hun eigen reuzen, van de culturele invloed op hun overtuigingen, zullen ze ook niet in staat zijn invloed erop uit te oefenen. Het zal niemand lukken om helemaal vrij te komen van culturele bepaaldheid, maar bewustwording van de eigen cultuur en overtuigingen geeft wel controle en de mogelijkheid tot verandering, hoe klein misschien ook.

Zolang leerlingen zich niet bewust zijn van hun eigen reuzen, van de culturele invloed op hun overtuigingen, zullen ze ook niet in staat zijn invloed erop uit te oefenen.

Bewustwording van wat impliciet wordt geloofd, vindt plaats door het expliciet te maken. Expliciet maken is het uitdrukking geven aan hetgeen al onder de oppervlakte aanwezig is en het zoeken naar een wijze om dat voor zichzelf te kunnen ordenen en aan anderen te kunnen communiceren. In het onderwijs is taal het belangrijkste voertuig om overtuigingen expliciet te maken en gezamenlijk hierin te kunnen leren. Het wordt filosofen wel eens verweten dat ze vanuit een spreekwoordelijke ivoren toren zaken nodeloos moeilijk maken, terwijl mijns inziens het enige wat ze doen is het expliciet maken van hetgeen impliciet al aanwezig is. Filosofen scheppen niet per se nieuwe overtuigingen, maar brengen ze onder woorden, ordenen ze en reflecteren erop. Dat is precies wat jongelui nodig hebben als ze autonoom willen worden in hun overtuigingen. Het is dus een goed idee om leerlingen toe te rusten gezamenlijk filosofie te kunnen bedrijven. De leeropbrengst is hoger wanneer er samen geleerd kan worden en je op die manier jezelf leert spiegelen aan anderen. Maar daarvoor moet wel een gemeenschappelijke taal worden gesproken. Om deze taal te leren is het nodig dat er een versterking plaatsvindt van 'critical thinking', een analytische tak van filosofie die leunt op precies taalgebruik en het voor evaluatie toegankelijk maken van ideeën en redeneringen. Kwalitatief hoogstaand, ondubbelzinnig taalgebruik beoogt dat mensen het inderdaad zoveel mogelijk over hetzelfde hebben en dus betekenisvol kunnen communiceren. Door middel van heldere, scherpe definities en talige argumenten moeten mensen in staat worden gesteld

zichzelf uit te drukken en de dialoog te voeren met anderen. Een handboek 'kristisch denken' zou bij geen enkele docent mogen ontbreken in de boekenkast.

Grote worldview-thema's analytisch-kritisch bespreken

In de les godsdienst/levensbeschouwing geeft deze taalanalytische benadering de ruimte om grote thema's die gedeeld worden door alle *worldviews* systematisch en kritisch te bespreken, waarbij het doel niet is om te overtuigen tot één van de posities, maar om de argumenten voor en tegen bepaalde opvattingen te leren begrijpen. Vragen naar het al dan niet bestaan van God, het wezen van de mens, de verhouding tussen wetenschap en religie en vragen over goed en kwaad worden het best bespreekbaar als er een gemeenschappelijke taal is en begrippen zo eenduidig mogelijk worden uitgelegd en geïnterpreteerd. Aan de hand van de beschikbare informatie kan de leerling eventueel naar eigen inzicht een keuze maken, maar dat valt al buiten het bereik van het onderwijs. Het doel van het onderwijs is dat de leerling voor elke grote vraag door krijgt dat hij al een keuze heeft gemaakt, en daar nu invloed op uit kan oefenen.

De taalanalytische benadering geeft de ruimte om grote worldview-thema's systematisch en kritisch te bespreken, waarbij het doel is om de argumenten voor en tegen bepaalde opvattingen te leren begrijpen.

Ervan uitgaande dat elke *worldview* (impliciet of expliciet aangehangen) antwoord geeft op de volgende vragen, is een gemeenschappelijke bespreking en daarmee ontwikkeling mogelijk:

1. Wat is de werkelijkheid? (metafysische positie)
2. Wat is kennis? (epistemologische positie)
3. Wat is de mens? (antropologische positie)
4. Wat is goed leven? (ethische positie)

Deze benadering leunt sterk op de godsdienstfilosofie. Zo zou het voortgezet onderwijs ook een voorbereidende functie kunnen hebben op een theologische of filosofische academische studie.

"Als onderwijs de aantrekkelijkheid en het succes van tradities vermindert, is dat het probleem van die tradities, niet van het onderwijs."

Patrick Loobuyck (Samenleven met gezond verstand, 2017)

Paradigmashifts en cultuurkritiek

De taalanalytische benadering leidt er wel toe dat posities en tradities onder druk kunnen komen te staan, omdat ze door expliciet gemaakt te worden ook

blootgesteld worden aan mogelijke kritiek. Als bijvoorbeeld God niet zou blijken te bestaan, is dat een heftige constatering voor iemand binnen een theïstische traditie, en omgekeerd voor een atheïst. Leerlingen zouden hierdoor overtuigd kunnen raken van iets dat ze eerder niet aanhingen. Dat is niet erg. De taak van het levensbeschouwelijk onderwijs is mijns inziens om ideeën toegankelijk en bespreekbaar te maken, niet om hun continuïteit te waarborgen. Hiervoor is een eerlijke, zorgvuldige representatie van denkbeelden noodzakelijk. Als er uiteindelijk reuzen zijn, die minder dwergen of geen enkele dwerg meer op hun schouders hebben, is dat niet het probleem van het onderwijs.

Het gaat om het in staat gesteld worden jouw eigen posities te begrijpen, te verscherpen en uit te leggen aan anderen.

Deze kwestie werkt bovendien twee kanten op. Het moet niet erg zijn als bepaalde tradities enkele lidmaten verliezen als gevolg van kritisch onderwijs. Maar het moet ook niet het doel zijn om de eigen tradities te verrijken met nieuwe proselieten. Het doel van kritisch levensbeschouwelijk onderwijs is wederzijdse ontwikkeling, dat er in gezamenlijkheid toegewerkt wordt naar een toenemend begrip van onze gedeelde werkelijkheid. Het gaat niet om dat je leert hoe je moet winnen in een debat, het gaat om het in staat gesteld worden jouw eigen posities te begrijpen, te verscherpen en uit te leggen aan anderen. Als je elkaar op deze kritische wijze wilt verbeteren, ben je oprecht op elkaar betrokken. Op die manier wordt kritiek op overtuigingen mijns inziens geen aanval meer op de persoonlijke waardigheid van de aanhanger, maar juist een bevestiging daarvan.

*“Vulnerability is the birthplace of love, belonging, joy, courage, empathy, and creativity. It is the source of hope, empathy, accountability, and authenticity. If we want greater clarity in our purpose or deeper and more meaningful spiritual lives, vulnerability is the path.”
Brené Brown (Daring Greatly, 2012)*

Kwetsbaarheid en bescheidenheid

Wat ik dus voorstel is een analytische, kritische en kwetsbare benadering van levensbeschouwelijke thema's. Door expliciet te maken wat impliciet al aanwezig is, kan het goed zijn dat overtuigingen verrijkt worden, maar soms ook krassen oplopen. Er kan wrijving ontstaan, omdat denkbeelden toch niet zo vanzelfsprekend en redelijk blijken te zijn als verondersteld was. Maar dit is juist de voedingsbodem van persoonlijke ontwikkeling. Zoals Sid Lukassen treffend zei op de VDLG-studiedag van 8 maart 2018: “Van wrijving komt glans!” Vanuit die kwetsbaarheid en de moed om te reflecteren is persoonlijke

groei mogelijk. Een mens die te bang of onwetend is om in bescheidenheid toe te geven dat haar of zijn overtuigingen wel eens feilbaar zouden kunnen zijn, zal niet gemakkelijk kunnen leren.

Het is een cognitieve en analytische benadering van het leren, die complementair is aan meer fenomenologisch of ervaringsgericht godsdienstonderwijs.

Deze visie op levensbeschouwelijk onderwijs berust tot slot op waarden als onderlinge betrokkenheid, kwetsbaarheid en bescheidenheid. De werkwijze wordt gevonden in de taal, en dan met name via kritische analytisch-filosofische methoden. Door middel van de uitwisseling van ideeën en argumenten in bijvoorbeeld essays of debatten kunnen mensen nader tot elkaar komen, en gezamenlijk tot een beter begrip van onze gedeelde werkelijkheid. Het is een cognitieve en analytische benadering van het leren, die complementair is aan meer fenomenologisch of ervaringsgericht godsdienstonderwijs.

Literatuur

- Brown, B. (2012). *Daring Greatly: How the Courage to Be Vulnerable Transforms the Way We Live, Love, Parent, and Lead*. London, UK: Penguin Books Ltd.
- Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Hertfordshire, UK: Wordsworth Editions Ltd.
- Lewis, C.S. (1947). *Miracles*. London: UK: HarperCollins Publishers (2012).
- Loobuyck, P. (2017). *Samenleven met gezond verstand*. Antwerpen, België: Uitgeverij Polis.
- Salisbury, J. of (1159). *The Metalogicon*. Philadelphia, PA: Paul Dry Books, Inc. (2009). Oorspronkelijk (1955) Berkely, CA: University of California Press.
- Wallace. D.F. (2005). *This is Water*. Boston, MA: Little, Brown & Company.